

Володимир ЛОЗИЦЬКИЙ
ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПУБЛІКАЦІЇ
ДОКУМЕНТІВ ЦДАГО УКРАЇНИ
З ПРОБЛЕМАТИКИ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 рр.

Трагедія 1932–1933 рр. забрала життя майже п'яти мільйонів українських селян. У колишньому СРСР це страшне лихо усіяко замовчувалося, про нього не дозволялося згадувати в газетах, офіційних документах, а архівні документи з цієї проблематики були недоступними для дослідників.

Лише наприкінці 1980-х років, в умовах назріваючої кризи комуністичної системи в СРСР, громадськість і науковці вперше дістали можливість дізнатися правду про ті страшні часи, ввести в науковий обіг раніше затаєні архівні документи про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні, що дало поштовх для глибокого й всебічного вивчення та осмислення трагічних подій. Важливий внесок у цю справу зробили працівники ЦДАГО України (на той час це був партійний архів Інституту історії партії при ЦК Компартії України), які підготували збірник документів “Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів”.

Це досить складне й оригінальне видання поєднувало документальний та ґрунтовний дослідницький матеріал, який з нових позицій висвітлював найважливіші аспекти надзвичайно складної проблеми. До його підготовки були залучені провідні науковці Інституту історії партії при ЦК Компартії України та Інституту історії АН УРСР С. В. Кульчицький, М. І. Панчук, В. Л. Савельєв – доктори історичних наук, С. С. Діброва – кандидат історичних наук.

До колективу упорядників увійшли науковці партійного архіву Інституту історії партії при ЦК Компартії України: Р. Я. Пиріг – зав. партархівом (керівник), А. В. Кентій, В. С. Лозицький, А. А. Соловйова – старші наукові співробітники, І. Л. Комарова – молодший науковий співробітник.

Виявлені архівістами документи (а це були постанови ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У, Раднаркому УСРР, доповідні записки, інформації, телеграми, зведення місцевих партійних комітетів, органів держбезпеки, прокуратури, юстиції) засвідчили вражаючу своїми масштабами картину лиха в Україні. Вони досить чітко висвітлювали лінію адміністративного тиску союзного керівництва (Сталін, Молотов, Каганович) у справі хлібозаготівель, примусового вилучення зерна, застосування з цією метою репресивних заходів щодо селянства, колгоспного та партійного активу. З документів поставала страшна картина наростання в республіці продовольчих труднощів, а потім – масового голоду, смертності, непоодиноких випадків людоїдства.

У ході підготовки збірника в архіві було виявлено також документи, за якими виразно простежуються дії керівників республіки – Косіора, Чубаря та інших, які в екстремальній ситуації не змогли протистояти Сталіну у проведенні злочинної, згубної для українського народу продовольчої політики, а тому є відповідальними за трагедію.

Збірник посилювали ґрунтовні статті вчених-істориків, які з нових позицій висвітлювали найважливіші аспекти болючої й складної проблеми.

© Володимир Лозицький, 2008

Більшість наукових положень цих статей не втратили своєї актуальності й нині, через 18 років. Ідеться, зокрема, про хід і наслідки форсованої колективізації, яка призвела до глибокої кризи сільськогосподарського виробництва, злочинні дії Сталіна та його оточення у проведенні продовольчої політики, соціально-економічні та політичні причини голоду. На основі статистичних даних та демографічних матеріалів С. В. Кульчицький уже тоді давав орієнтовну оцінку людських втрат у республіці від голоду – 3–4 млн. осіб, що, власне, підтверджують і сучасні демографічні дослідження. Сьогодні, у рік 75-х роковин Голодомору, представляє певний інтерес аналіз немарксистської історіографії проблеми, яка доводить неспроможність “націоналістичної” концепції про “голод-геноцид”. Звичайно, на той час іншої позиції у збірнику, що видавався за постановою ЦК Компартії України, бути не могло.

Після схвалення змісту збірника “Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів” на засіданні дирекції Інституту історії партії при ЦК Компартії України його директор Ф. М. Рудич у листопаді 1989 р. направив до ЦК один примірник рукопису та листа з проханням дати згоду на випуск зазначеного видання.

Проте в Політбюро ЦК Компартії України неоднозначно поставилися до публікації документів, які повністю суперечили офіційній лінії партії на замовчування Голоду 1932–1933 рр. і які засвідчували причетність партії та її найвищого керівництва до організації бездушнього тотального вилучення продуктів харчування, що й стало причиною масового голоду і смертності українських селян. Одні члени Політбюро вважали, що це, враховуючи тогочасну складну політичну ситуацію в Україні, завдасть партії непоправної шкоди, дискредитує її, і водночас – озброїть “націоналістичні” сили додатковими аргументами, інші – наполягали на необхідності видання книги, з огляду на її політичний і науковий резонанс. Вони вважали, що це дозволить Компартії України позбутися величезного тягаря провини, який поклав на її плечі Сталін. Звичайно, останнє слово належало першому секретареві ЦК Компартії України В. А. Івашку. Проте й він, судячи з поміток на полях підготовленої під керівництвом кандидата в члени Політбюро, секретаря ЦК Л. М. Кравчука проекту постанови ЦК Компартії України “Про голод 1932–1933 років на Україні та публікацію пов’язаних з ним архівних матеріалів”, дещо сумнівався в доцільності випуску книги. Вичерпавши всі аргументи на користь видання зазначеного збірника документів, Леонід Макарович направив В. А. Івашку особисту записку такого змісту (її написано від руки):

Володимире Антоновичу!

Матеріал важкий, “оголений”, але під ним реальні історичні документи.

Було б доцільно його розглянути саме в цей період, бо то сприйнялося б як дійсне очищення партії.

Нам потрібно публічно відмежуватися від складної спадщини і не брати її на себе. Це політично правильно.

20.12.89

Л. Кравчук*

* ЦДАГО України, ф. 1, оп. 11, спр. 2149, арк. 39.

Вірогідно, записка Л. М. Кравчука, підтримка цієї точки зору з боку другого секретаря ЦК Компартії України С. І. Гуренка переконали членів Політбюро й самого В. А. Івашка в необхідності видання книги. 26 січня 1990 р. постанову ЦК, з деякими скороченням і доповненням, зокрема щодо існування голоду і в інших регіонах СРСР, було ухвалено. Нею доручалося Інституту історії партії при ЦК Компартії України разом з Політвидавком України у 1990 р. здійснити видання збірника наукових статей та архівних документів про Голод 1932–1933 рр. на Україні.

Зазначений збірник мав вийти величезним накладом – 25 тис. примірників. Проте, з нез'ясованих причин, світ побачили, за нашими підрахунками, не більше 2–3 тис. примірників, які зараз уже становлять бібліографічну рідкість. Вихід цього збірника документів став своєрідним інформаційним вибухом, мав величезний суспільно-політичний резонанс. Уперше оприлюднена на основі документів правда про голод, стала, без перебільшення, одним з найвагоміших аргументів на користь необхідності проголошення незалежності України. І сьогодні, на думку багатьох учених, збірник належить до числа найкращих серед збірників цієї тематики.

Проте справжній прорив у вивченні обставин, причин і наслідків Голодомору 1932–1933 рр. та його винуватців відбувся після 24 серпня 1991 р., коли Україна стала суверенною і незалежною державою. Від того часу тема Голодомору постійно перебуває у центрі уваги науковців і громадськості, усіх, хто цікавиться історією України новітньої доби.

Особливо плідно досліджують Голодомор 1932–1933 рр. та його демографічні наслідки відомі українські вчені-історики С. В. Кульчицький, В. І. Марочко, Ю. І. Шаповал та інші. Вони постійно вивчають і використовують у своїх працях документи ЦДАГО України.

Значною мірою завдяки працям українських учених наприкінці ХХ і на початку ХХІ ст. Голодомор 1932–1933 рр. привернув до себе увагу вищого керівництва держави. Президент України Л. Д. Кучма у своєму зверненні до українського народу з нагоди 70-річчя Голодомору назвав події, що відбулися в 1932–1933 рр., “національною катастрофою”. Це – перша в Україні офіційна і принципова оцінка Голодомору як ганебного явища в історії світової цивілізації. Двічі, в листопаді 2002 р. і травні 2003 р., відбулися відповідні парламентські слухання у Верховній Раді України, а Президент України Л. Д. Кучма у Нью-Йорку, з високої трибуни Організації Об'єднаних Націй, закликав світове співтовариство засудити свідомо організований сталінським режимом Голодомор українського народу як один з найбільших у світовій історії.

Проблемі Голодомору 1932–1933 рр. надає особливого значення нинішній Президент України В. А. Ющенко. Свого часу він відвідав Центральний державний архів громадських об'єднань України, де особисто ознайомився з оригіналами документів вищого керівництва – постановами, директивами ЦК КП(б)У про посилення темпів хлібозаготівель, вжиття репресій до саботажників, вилучення запасів продовольства, а також інформаційними матеріалами про масштаби голоду в регіонах, високу смертність, людоїдство, падіж худоби, антирадянські настрої й т. п. В. А. Ющенко надав нового потужного імпульсу вивченню причин і демографічних наслід-

ків трагедії українського народу, її закарбуванню у пам'яті нинішнього і майбутніх поколінь. Завдяки зусиллям Президента України Верховна Рада 28 листопада 2006 р. ухвалила Закон України, який однозначно оцінює Голодомор як геноцид українського народу.

Принципова позиція української влади, переконливі документальні факти, свідчення очевидців позначаються на масовій свідомості, сприяли ухваленню парламентами низки країн світу рішення про визнання Голодомору 1932–1933 рр. як геноциду українського народу.

Останнім часом побачили світ чимало наукових праць і документальних збірників про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні, де опубліковані й документи із фондів ЦДАГО України. Привертають особливу увагу два видання: “Голодомор 1932–1933 років в Україні. Документи і матеріали” (К., 2007), підготовлене Інститутом історії України НАН України (упорядник Р. Пиріг), та “Розсекречена пам'ять. Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД” (К., 2008), яке підготував Галузевий державний архів Служби безпеки України.

Між тим, у державних архівах України, в інших архівосховищах зберігаються ще чимало документів із згаданої тематики, які й досі є закритими для науковців, хоча за своїм змістом і значенням можуть поглибити наші знання про обставини, причини і наслідки трагедії 1932–1933 рр., конкретизувати страхітливі події тієї доби стосовно окремих районів, міст, сіл.

Враховуючи закарбованість в історичній пам'яті українського народу трагедії 1932–1933 рр. та необхідність її осмислення на базі глибокого вивчення архівних документів, співробітники ЦДАГО України підготували новий збірник цієї тематики – “Голодомор 1932–1933 років: злочин влади – трагедія народу. Документи і матеріали”, присвячений 75-м роковинам страшного лиха. До нього включено 163 документи за січень 1932 р. – липень 1933 р. із фонду ЦК Компартії України.

За своїм складом, змістом і походженням – це доповідні записки, зведення, інформації відділів і відповідальних інструкторів ЦК КП(б)У, уповноважених з хлібозаготівель, секретарів обкомів, міськкомів і райкомів партії, працівників органів ДПУ та юстиції про перебіг весняної сівби та хлібозаготівельної кампанії 1932 р., важкий стан сільського господарства та труднощі, пов'язані з виконанням державних планів заготівлі хліба, голодування й смертність населення, жахливі випадки людоїдства і трупоїдства через недоїдання, запізніле надання продовольчої допомоги населенню для виправлення ситуації тощо.

Документи розкривають також характер і масштаби репресивних дій влади стосовно господарств і осіб, запідозрених у зриві хлібозаготівельної кампанії: арешти, засудження, ув'язнення й розстріли, виключення з колгоспів, виселення за межі населених пунктів, конфіскація майна і накладення грошових штрафів, занесення сіл на так звані “чорні дошки”, заборона населенню виїжджати за межі України та ін.

У збірнику наведено численні факти brutальних дій ряду представників партійно-радянського апарату проти селян з метою за будь-яку ціну виконати нереальний план хлібозаготівель, знущання активу над колгоспниками і одноосібниками, побиття, і навіть вбивства, людей, руйнування

їхніх осель та пограбування майна. Документи свідчать, що окремі відповідальні працівники, члени управ колгоспів ставали на шлях привласнення продовольчих ресурсів для власного вжитку.

Документи збірника переконливо свідчать, що суцільна і форсована колективізація сільського господарства як одна з важливих складових химерної доктрини побудови соціалізму в одній окремій країні (СРСР), розробленої Й. Сталіним та його оточенням у середині 1920-х рр., завдала дошкульного удару по багатомільйонних масах селянства Радянського Союзу, а для України стала трагедією тисячоліття.

Редакційна колегія видання, очолювана Головою Держкомархіву України, доктором історичних наук, професором О. А. Удодом, та колектив упорядників мають надію, що новий збірник, підготовлений на публікованих уперше документах і матеріалах ЦДАГО України, стануть важливим доповненням до тих документальних видань, які вже побачили світ в Україні після 1991 р.

Lozyts'kyi V.

**On Publication of Documents of TsDAHO
of Ukraine Related to the 1932–1933 Famine**

The article highlights the contribution of TsDAHO of Ukraine archivists' in terms of revealing, research and movement of TsDAHO records on the 1932–1933 Famine in Ukraine. It also describes the history respecting the first edition of the documentary collection on the Holodomor followed by other publications dedicated to the 75th commemoration of the Famine.